

شهرهای اسلامی در منطقه‌ی خاورمیانه و شمال آفریقا

استانبول، قاهره، دوبی، دمشق، مکه‌ی مکرمه

تألیف

دکتر حسین ایم‌ی جابرم
(دانشیار دانشگاه تهران)

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

سرشناسه	ایمانی جاجرمی، حسین، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآورنده	شهرهای اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا: استانبول، قاهره، دبی، دمشق، مکه مکرمه / تالیف حسین ایمانی جاجرمی.
مشخصات نشر	تهران: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	۲۱۹ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	978-600-6080-35-2: ۹۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	شهرها و شهرستان های اسلامی — خاورمیانه
موضوع	شهرها و شهرستان های اسلامی — کشورهای اسلامی
شناسه افزوده	شهرداری تهران، مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران
رده بندی کنگره	۱۳۹۳ الف ۵/خ ۱۴۷/۵ HT
رده بندی دیوب	۳۰۷/۷۶-۹۱۷۶۷۱
شماره کتابشناسی	۳۶۴۲۸۵۵

مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

دبیرخانه ی شهر اسلامی-ایرانی

تألیف: دکتر حسین ایمانی جاجرمی (دانشیار دانشگاه تهران)

رئیس دبیرخانه: دکتر روح الله عالمی

ناظر علمی و دبیر دبیرخانه: دکتر عبدالحسین کلانتری (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

اعضای علمی دبیرخانه: دکتر علی انتظاری، دکتر سید محمود نجاتی حسینی

ویرایش و صفحه آرایی: نگارستان حامد

چاپ: مرکز چاپ نشر شهر

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۱۵۰۰۰ ریال

ناشر: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

نشانی: خیابان شریعتی، خیابان پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان آقابزرگی، شماره ۳۲

تلفن: ۸۳-۲۲۳۹۲۰۸۰

کدپستی: ۱۹۶۴۶۳۵۶۱۱

http://rpc.tehran.ir

info@rpc.tehran.ir

سخن نخست

شهرها مانند تمامی واقعیات اجتماعی دیگر، نه موجودیت‌هایی فراتاریخی و فرهنگی که ریشه در تاریخ و فرهنگ و جامعه دارند، بدین جهت، شهرهای مناطق مختلف جهان، به‌رغم شباهت‌هایی که در برخی ارکان و ویژگی‌ها با یکدیگر دارند، به جهت همین ابتدا بر تاریخ و فرهنگ متفاوت، تفاوت‌های چشمگیری نیز با یکدیگر دارند. تفاوت‌هایی که فراتر از نوعیت، به فردیت آن‌ها اشاره دارد. البته چنین تفاوت‌ها و فردیتی، در آغاز شکل‌گیری شهرهای صنعتی و تکوین علوم انسانی و اجتماعی جدید نادیده انگاشته می‌شد و سعی بر آن بود تا بر مبنای مدلی تک‌خطی که برآمده از تجربه‌ی تاریخی غرب جدید بود، گذشته و آینده‌ی سایر جوامع فهمیده شود. البته فلاح از این سار معرفتی، فشارهای وضعیتی و عینی ناشی از گسترش نظام سرمایه‌داری غربی و دست‌اندازی به جمیع ساحت‌های کشورهای غیرغربی (کشورهای جنوب/ توسعه‌نیافته‌ی شرقی/ خاورمیانه) نیز موجب شد تا به‌رغم توسعه و دست‌اندازی به جمیع ساحت‌های کشورهای غیرغربی و تفاوت آن‌ها با شهرهای غربی، درمجموع ادراک یگانه‌ای از آن‌ها بسط و گسترش یابد.

بااین‌حال، به موازات به چالش کشیده شدن هژمونی توسعه‌ی یگانه و تک‌خطی غربی و تأکید و توجه به بنیادهای تاریخی و فرهنگی شکل‌گیری واقعیات و معارف اجتماعی، تحولی عظیم در مطالعات شهری صورت گرفت که به موجب آن «شهرها» جایگزین «شهر» شدند. در نتیجه‌ی این تحول، شهرهای نقاط مختلف جهان به تناسب بنیان‌های تاریخی و فرهنگی خود، مدلی مستقل یافتند. در این مسیر بود که استعمال ترکیباتی نظیر «شهر غربی»، «شهر شرقی»، «شهر میانه‌ای»، «شهر اسلامی»، «شهر ایرانی» و ... بیشتر شد. چنین ترکیباتی به این مهم ارجاع داشتند که شهرهای نقاط مختلف جهان، اگرچه شباهت‌هایی با یکدیگر دارند، تفاوت‌های مهمی نیز با یکدیگر، به‌ویژه با شهرهای غربی دارند که فردیت و هویت آن‌ها را شکل می‌دهد. در این میان، با توجه به گستره‌ی جهان اسلام و نیز تأثیر تمدن ایرانی بر این دین مبین، مطالعات وسیعی درباره‌ی شهرهای اسلامی در کشورهای مختلف صورت گرفت که با کمال تأسف باید اذعان کرد کم‌ترین رونق را در ادبیات مطالعات شهری در ایران داشته است.

این واقعیت تلخ، آنگاه که با نابسندگی و نقصان تحلیل‌های متکی بر ادبیات غربی درباره‌ی شهر تهران و نیز فقر شدید تحلیل‌های بومی در آن خصوص همراه شد، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران را بر آن داشت تا به‌صورت ویژه بر این موضوع متمرکز شود. در این راستا، پیشنهاد تأسیس «دبیرخانه‌ی شهر ایرانی-اسلامی» مطرح شد و ضمن تنقیح و تصویب این پیشنهاد، دبیرخانه از پاییز ۱۳۹۱ با دعوت از اساتید صاحب‌نظر آغاز به‌کار کرد. این دبیرخانه ضمن برگزاری نشست‌های گوناگون داخلی، با دانشوران متعددی نیز

مشورت کرد و بدین طریق اولویت‌های پژوهشی و حوزه‌های فعالیت خود را مشخص کرد. سپس به موازات پروژه‌های تعریف‌شده، برون‌سپاری و نظارت آن‌ها نیز توسط دبیرخانه صورت گرفت. آنچه پیش‌روست گزارش یکی از این پروژه‌هاست، اگرچه بری از خطا و نقصان نیست، از این جهت که جزء اولین گام‌ها در این حوزه است، قابل تأمل است.

امید است این اثر که با سعی وافر محقق و هدایت و نظارت اعضای محترم دبیرخانه‌ی شهر ایرانی - اسلامی صورت گرفته است، مطبوع یفتد و با عطف توجه و نقد اصحاب خرد گامی در مسیر توسعه‌ی مطالعات شهر ایرانی اسلامی باشد.

دکتر بابک نگاهداری
رئیس مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار
۱۱	استانبول
۶۳	دوبی
۱۱۵	قاهره
۱۷۹	دمشق
۱۹۹	مکه‌ی مکرمه

پیشگفتار

با آنکه گفت‌وگو و علاقه‌مندی بسیار در سطوح سیاست‌گذاری و دانشگاهی درباره‌ی شهر اسلامی و ابعاد آن مشاهده می‌شود، جای طرح مباحث جدی و علمی بین‌المللی در این حوزه به زبان فارسی خالی است. پژوهش در مورد شهر اسلامی با توجه به تجربیات بین‌المللی پژوهشی و کارشناسی می‌تواند غنای بیشتری به خود گیرد و کیفیت مباحث طرح‌شده را در این خصوص افزایش دهد. به سبب تأثیرگذاری مسلمانان بر تاریخ جهان، ویژه‌ی در سده‌های میانه، منابع مناسب هرچند اندکی وجود دارند که به شهر اسلامی یا شهرهای مسلمانان پرداخته‌اند. اما در مورد شهرهای معاصر اسلامی که در سرزمین‌های اسلامی قرار دارند مطالعات زیادی وجود ندارد. به نظر می‌رسد به سبب غلبه‌ی رویکردهای مدرنیستی، عمده توجه سیاست‌گذاران و دانشگاهیان بر شهرهای غربی و تجربه‌های شهرنشینی اروپایی و آمریکایی بوده است. مشترکات تاریخی و فرهنگی بسیار و وجود پیشینه‌ی بلندمدت، روابط و پیوستگی‌ها میان شهرهای اسلامی در سرزمین‌های پهن‌آور مسلمانان از جمله عواملی است که مطالعه‌ی شهرهای اسلامی معاصر را ضروری می‌کند.

بحث‌های زیادی در مورد معنای شهر یا شهرهای اسلامی وجود دارد. می‌توان آن را تجربه‌ی تاریخی مربوط به گذشته دانست که از آن جز چند امر سیاسی چیزی باقی نمانده است. از سوی دیگر، می‌توان شهر اسلامی را فرایندی در نظر گرفت که با چالش‌های ناشی از دوران مدرن در حال ستیز است. سرزمین‌های اسلامی تنوع فراوانی دارند و ارزش‌های متعالی موجب در دین اسلام و کوشش مبلغان مسلمان باعث گسترش این آیین در مناطق وسیعی از جهان شده است. متراکم‌ترین شهرهای اسلامی را از اندونزی و مالزی گرفته تا آفریقا و اروپا سراغ گرفت. از این‌رو، گونه‌های مختلف از شهرهای اسلامی حسب معیارهای جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و اقتصادی وجود دارند که نشانگر این تجربه‌ی شهر اسلامی هستند. با وجود این، هر مطالعه‌ای ناگزیر باید حدود خود را تعیین کند و دست به انتخاب موضوع بزند.

کتاب حاضر به مطالعه‌ی موردی پنج شهر که در کشورهای مسلمان قرار دارند و هر یک در کشور خود اهمیت زیادی دارد پرداخته است. تمام این شهرها سوای استانبول در منطقه‌ی خاورمیانه و شمال آفریقا قرار دارند که عبارت‌اند از: قاهره، دمشق، مکه و دبی. انتخاب دبی از آن جهت بوده است که برخلاف سایر شهرها تاریخ طولانی ندارد و در طول سال‌های اخیر به رشد و ترقی دست یافته است، اما از آن‌جا که نمونه‌ای است از شهرسازی حاکمان مسلمان و نحوه‌ی تلفیق یا سازگاری و همزیستی ارزش‌های زیستی اسلامی و غربی و مورد توجه عموم گردشگران غربی، در این مجموعه آورده شده است. استانبول، مرکز امپراتوری عثمانی، تاریخی طولانی دارد که ریشه‌های آن به امپراتوری روم شرقی بازمی‌گردد، اما از زمان غلبه‌ی ترکان

بر آن شهر و انتخاب به عنوان پایتخت، کانون سیاست‌ورزی و تصمیم‌گیری برای سرزمین‌های بی‌شماری بوده است. در حال حاضر، استانبول به عنوان شهری اسلامی، که یکی از شاخص‌های آن مساجد بی‌شمار است، جایگاه مهمی در میان شهرهای مسلمانان دارد. قاهره نیز همچون استانبول تاریخی به‌شمار می‌آید و سال‌های طولانی شهری مهم در حیات مسلمانان مطرح بوده است. در روزگار کنونی این شهر پایتخت کشور مهم مصر است و تحولات و رویدادهای آن مورد توجه جهانیان و مسلمان قرار دارد. دمشق هم شهری تاریخی و باشکوه است. گرچه حوادث اخیر در سوریه توجهات را از ابعاد تاریخی و فرهنگی این شهر به سیاست و جنگ معطوف کرد، هر مطالعه‌ای که به شهرهای اسلامی می‌پردازد نمی‌تواند از این شهر غفلت کند. در این میان، مکه حکایت دیگری دارد. این شهر مهم‌ترین شهر اسلامی است و هر سال در چند روز خاص کانون بزرگ‌ترین تجمع مذهبی بشر می‌شود. تمامی مسلمانان در سراسر جهان به هنگام نمازهای خود به سوی کعبه که در این شهر واقع است می‌ایستند و سر به آستان ملکوت می‌گذارند. بالاین وجود، این شهر هم از نیروهای توفنده‌ی مدرنیته در امان نمانده است و در معرض دستکاری‌ها و تغییرات فراوان قرار دارد.

از آنجایی که این گزارش دامنه‌ی مقدماتی در شناخت موردی شهرهای اسلامی است، از منابع دست‌دوم موجود استفاده شد؛ که در مورد شهرهایی مانند دوبی و استانبول اطلاعات به‌ویژه در قالب وب‌سایت‌ها در دسترس بود و در مورد شهری مانند مکه اطلاعات زیادی قابل یافت نبود. از زحمات همکاران خانم‌ها دیبا نیک‌آیین، لیلا عرب سرخی و مریم ملایی در تهیه‌ی این گزارش تشکر می‌شود.

امید است این مجموعه مقالات بتواند دانش، صاحب‌نظران و پژوهشگران را در مورد شهرهای اسلامی افزایش دهد و آن‌ها را برای پژوهش بیشتر و ژرف‌تر در این حوزه تشویق کند.